

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ У СТУДЕНТІВ ІНШОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Н.С.Саєнко

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1,
декан факультету лінгвістики
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

Стаття присвячена проблемі формування англomовної соціокультурної компетенції у студентів немовних спеціальностей. Різноманітні аспекти зазначеної проблеми аналізуються з позиції широко розповсюдженого в методиці підходу до міжкультурної комунікації як діалогу представників двох культур, двох націй. Визначено компоненти і структуру соціокультурної компетенції, уточнено загальні вимоги до навчальних матеріалів культурно-країнознавчого характеру.

Ключові слова: англomовна соціокультурна компетенція, міжкультурна комунікація.

Стрімкий розвиток і вдосконалення вітчизняної освітньої галузі відповідно до орієнтирів, визначених Болонським процесом, вимагають суттєвого переосмислення багатьох компонентів процесу навчання англійської мови для професійного спілкування. Сучасні тенденції розширення контактів спеціалістів в різних напрямках технічних знань на міжнародному рівні, проведення спільних науково-технічних досліджень, створення міжнаціональних підприємств, обмін між країнами вченими-практиками, викладачами, студентами, можливість отримувати вищу освіту в країнах – членах Болонської угоди, а також загальна тенденція інтеграції країн Європи призвели до того, що поряд з іншими компонентами іншомовної комунікативної компетенції (лінгвістичними та прагматичними) потужний імпульс отримали соціолінгвістична і лінгвокраїнознавча компетенції. Соціолінгвістичні компетенції стосуються соціокультурних умов користування іноземною мовою. В Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти вказується, що внаслідок урахування різноманітних соціальних конвенцій, під якими розуміють правила ввічливості, норми, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, класами та соціальними групами, лінгвістичні кодифікації деяких основних ритуалів у житті суспільства, соціолінгвістичний компонент пронизує весь процес спілкування між представниками різних культур, навіть тоді, коли його учасники не усвідомлюють цього впливу [1]. Це передбачає необхідність розвитку здібностей виражати і розуміти словосполучення і речення такої форми і значення, які притаманні даному соціолінгвістичному контексту ілюктивного акту комунікації, тобто враховувати в актах спілкування особливості країни, культури, історії народу виучуваної мови. Специфіка навчання англійської мови для професійного спілкування на немовних факультетах полягає в тому, що у зв'язку з відсутністю лекційного курсу “Країнознавство” (який в зарубіжних університетах частіше називається “Цивілізація”) завдання вве-

дення культурологічних аспектів в поле лінгводидактики має вирішуватися в рамках практичного заняття з англійської мови. В термінах практичної реалізації це означає, з одного боку, коректування змісту навчання, а з іншого – вибір адекватних методів навчання і форм контролю. Сучасний підхід до залучення студентів до культурологічних масивів інформації базується на антропоцентричному та ергономічному підходах до мови, що передбачає висування на перший план лінгвокогнітивного рівня особистості, яка є головним соціальним агентом в усіх сферах людської діяльності всередині національного соціуму і у форматі міжнаціональної спільноти. Соціологія мови разом з антропологією пропонує методологічні підходи до вивчення взаємодії суспільства, культури і мови, забезпечує понятійний апарат для соціокультурного опису мовних ситуацій функціонування виучуваної мови у взаємодії з іншими мовами, накопичує соціокультурні дані, які необхідно використовувати в соціокультурних довідниках, створює теоретичну і прикладну основу для прийняття науково обґрунтованих рішень у відношенні викладання і вивчення іноземних мов. Формування соціолінгвістичної компетенції передбачає перш за все опанування лінгвістичними маркерами соціальних стосунків, які залежать в більшості мов від таких характеристик, як соціальний статус комунікантів, близькість стосунків і реєстр мовлення. Такі чинники мають бути враховані під час навчання формалізованих мовленнєвих структур: вживання та вибір привітань, вживання та вибір форм звертання, правила вступу до розмови, вживання та вибір вигуків. Особливою етнічною забарвленістю характеризуються мовні характеристики правил ввічливості,

серед яких зазвичай розрізняють “позитивну” ввічливість, “негативну” ввічливість, неввічливість або навмисне ігнорування правил ввічливості. Важливим компонентом лінгвістичного аспекту соціокультурної компетенції вважаються вирази народної мудрості – прислів’я, ідіоматичні звороти, знайомі цитування, вираження, вірування у передбачення погоди, у прикмети та ін., на які часто посилаються, які часто обігрують, особливо у назвах. Реєстр мовлення у навчанні іноземної мови частіше проявляється у різних рівнях формальності мовно-композиційних форм, серед яких частіше розрізняють: офіційний, формальний, нейтральний, неформальний, фамільярний, інтимний. Зрозуміло, що останні два рівні мають дуже низький ступінь частотності використання у навчанні іноземної мови для професійного спілкування.

Відповідно до Типової програми з англійської мови для професійного спілкування [2] студенти технічних спеціальностей вищих закладів освіти після закінчення бакалаврату мають володіти англійською мовою на рівні B-2 (“просунутий професійно орієнтований”). Згідно з наведеною в Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти дескриптивною шкалою ранжирування рівнів сформованості соціолінгвістичної відповідності комуніканти, які володіють іноземною мовою на рівні B-2 (“незалежний користувач”) повинні висловлюватись упевнено, чітко і ввічливо у формальному і неформальному реєстрах, адекватно ситуації та особистості співрозмовника; з певним зусиллям розуміти і брати участь у групових дискусіях або бесідах, навіть коли мова швидка і розмовна; підтримувати стосунки з носіями мови без того, щоб ненавмисне їх розсмішити, роздратувати або змусити поводитись інакше, ніж вони поводитись би з носієм мови; висловлюватись відповідно до ситуації та уникати грубих помилок при формулюванні [1]. Таким чином, вирішення завдання вивчення різних аспектів феномену національної культури визначається ступенем розвитку у студентів соціокультурних компетенцій.

У розгляді структури і змісту соціокультурної компетенції у вітчизняній методиці одним з найбільш продуктивним вважається підхід, згідно з яким іншомовна мовленнєва діяльність трактується як проблема слова через архетип культури з переходом універсалій в світ інших інваріантних структур та іншого поля культури [3]. Особливого значення в цьому сенсі набуває специфічне трактування поняття “національний менталітет” і його вплив на процес гуманізації навчання іноземної мови як діалогу двох культур. Структурно соціокультурна компетенція може розглядатися як сукупність вмінь сприймати та використовувати інформацію лінгвокраїнознавчого, соціоетнологічного та культурологічного характеру. На лінгвістичному рівні з метою навчання така інформація екстраполюється у три групи навчально-мовленнєвих одиниць: а) лінгвокраїнознавчі реалії – топоніми, антропоніми, етнографічні реалії, суспільно-політичні реалії; б) формули мовленнєвого етикету, що виражають комунікативні наміри

і формули мовленнєвого етикету для організації та проведення дискусії; в) факти та явища національної культури як завершені культурні пласти: звичаї і традиції, гумор, рекламна продукція та засоби масової інформації, графіті, написані на одязі, висловлювання-кліше по телебаченню, таблички на робочих місцях та постери тощо. Важливим аспектом у визначенні мети та змісту навчання міжкультурного спілкування є чітке окреслення позамовного компонента змісту навчання, до якого відносяться сфери спілкування, типові комунікативні ситуації, соціально-комунікативні ролі та комунікативні наміри. В основі виділення позамовного компонента змісту навчання лежить аналіз і виокремлення навчальних і професійних потреб, які найбільше забезпечують адекватну мовленнєву поведінку студентів у їх майбутній професійній діяльності. Для визначення основних потреб випускників неможливо факультетів застосовується анкетування потенційних працедавців, адміністрації вищих навчальних закладів, молодих спеціалістів, студентів і викладачів зі спеціальності. Програма пропонує описувати різні професійні ситуації за такими параметрами:

- місце і час проведення;
- установи або організації, структури і заходи яких контролюють більшість того, що, як правило, відбувається;
- дійові особи, особливо у їхніх відповідних соціальних та професійних ролях;
- живі та неживі об’єкти навколишнього середовища;
- події, що відбуваються;
- операції, які виконуються дійовими особами;
- дискурс, що має місце в рамках ситуації;
- особистісні та медіативні канали комунікації [2, 11].

Для вирішення питання про дидактичне наповнення іншомовної соціокультурної компетенції методисти [4, 106] пропонують групувати об’єкти навчання і контролю за чотирма узвичаєними в методиці категоріями:

1. Знання :

- про відношення еквівалентності та безеквівалентності між одиницями виучуваної та рідної мов;
- про типи соціокультурних лакун, які можуть виникнути між носіями виучуваної та рідної мов;
- про носії та джерела етнічної, національно-культурної та соціально-класової інформації в мові;

- про лінгвокраїнознавче і соціолінгвістичне наповнення лексики навчальних програмним тем;
- про соціокультурні стереотипи мовної поведінки іноземною і рідною мовою та ступені їх сумісності або несумісності;
- про соціокультурні стереотипи немовної поведінки, ступені їх сумісності або несумісності і про соціокультурні стереотипи, необізнаність з якими може призвести до соціокультурних перешкод і завад.

II. Навички:

- впізнання країнознавчо маркірованих мовних одиниць і геополітично маркірованих регіональних понять;
- "розпредметчення" соціокультурного змісту навчальних типів іншомовного тексту;
- коректного соціокультурного вживання країнознавчо маркірованих мовних одиниць у мовленні;
- лінгвокраїнознавчого коментування соціокультурного змісту мовних реалій іноземною та рідною мовами;
- перекладу країнознавчо маркірований мовних одиниць з іноземної на рідну мову і з рідної на іноземну.

III. Вміння:

- здійснювати соціокультурний аналіз функціональних типів автентичного тексту, характерних для побутової, ділової, наукової, професійної сфер спілкування;
- обирати адекватний в соціокультурному аспекті стиль мовленнєвої поведінки в умовах міжкультурної комунікації;
- складати соціокультурні портрети учасників міжкультурної комунікації.

IV. Здібності та якості, які включають:

- лінгвокраїнознавчу та соціолінгвістичну спостережливість;
- соціокультурну сприйнятливості до визначення тенденцій у взаємодії національного та інтернаціонального в мовних полях тематично пов'язаної лексики;
- соціокультурну неупередженість у тлумаченні країнознавчих і геополітичних явищ.

Розвиток соціолінгвістичної компетенції має здійснюватися у виконанні різних видів мовленнєвої діяльності: сприйманні, продукції, інтеракції або медіації. Кожен з цих типів діяльності пов'язаний з текстами в усній або письмовій формі. У навчанні англійської мови для професійно-орієнтованих текстів виступає спеціальна термінологічна лексика.

Відомо, що значна більшість термінів має інтернаціональний характер, при цьому багато які з них етимологічно пов'язані з історією наукових відкриттів, технічних винаходів і їх авторами. Акцент слід робити на етимології таких термінів, які несуть не тільки понятійний план, а й певний культурологічний компонент, що дозволяє вирішувати важливе методичне завдання поєднання довільної та мимовільної уваги під час вивчення

лексики, що за даними психологічних досліджень забезпечує високу ефективність фіксування лексичних одиниць в довготривалій пам'яті студентів. Відбувається не просто кількісне зростання лексичних знань, а їхнє якісне вдосконалення, зосередження уваги на національній специфіці слова. Одночасно студенти отримують додаткову інформацію з історії науки і техніки країни виучуваної мови, мають оцінити внесок її вчених у розвиток обраної спеціальності.

Але провідним напрямом у вирішенні проблеми поглиблення культурологічного аспекту в навчанні англійської мови для професійного спілкування є відбір професійно-орієнтованих текстів на базі певної типології, яка враховує психологічні, лінгвістичні і лінгвокраїнознавчі текстові характеристики. Тематично такі тексти повинні відображати сучасний стан фундаментальної науки іншомовної країни в цілому, проблематику конкретних науково-технічних досліджень, розробку прогресивних технологій, перспективні напрямки наукових пошуків зарубіжних вчених. Ще більш різноманітні можливості для формування уявлення про країну, мова якої вивчається, існують на початковому етапі навчання на технічних факультетах. Підтверджуючи дидактичні та методичні принципи навчання іноземних мов, такі як, принципи посильності, свідомості, недопустимості нашарування труднощів тощо, практика свідчить, що студенти початкового етапу зазвичай не можуть читати літературу за фахом іноземною мовою через відсутність у них необхідної понятійної бази з профільних дисциплін, опанування якими починається на просунутому етапі навчання. Змістовим компонентом іншомовного читання на початковому етапі технічного вищого навчального закладу виступають тексти спільні для всіх технічних спеціальностей, а також тексти спільні для груп споріднених спеціальностей. У зв'язку з існуючою в лінгвістиці стилістичною стратифікацією лексики наукової прози, яка об'єднує загальнонавчальну, загальнонаукову та термінологічну лексику, саме перші два стилістичні пласти складають лексичне наповнення загальнотехнічних текстів. В методиці викладання іноземних мов поширена думка про недоцільність розмежування загальнонавчальної та загальнонаукової лексики для читання технічних текстів через динамічну нестабільність їхньої розділової межі. Вся ця лексика функціонує в науково-технічних текстах під умовним терміном "загальнолітературна" лексика. Дві перші тисячі таких лексичних одиниць формують базу не тільки будь-якого загальнотехнічного, але й загальнолітературного тексту. Це дає підстави

вважати можливим на першому етапі немовних факультетів навчати студентів іншомовній лексиці на текстах країнознавчого характеру.

Ефективність читання залежить від успішності процесу дешифрування змістової інформації з метою зведення її до однозначного розуміння, яке співпадає з комунікативним наміром автора. При цьому текст має розглядатися в аспекті триєдиної характеристики, яка включає ознаки: когерентності, інформативності та композиційно-логічної завершеності. Під когерентністю розуміють смислову, комунікативну та структурну цілісність, взаємозв'язок між якими є аналогічним до співвіднесення змісту, функції та форми. Інформативність тексту визначається характером смислових категорій, які виступають засобами кодування або декодування поданої інформації, і які в методиці традиційно поділяються на чотири групи: категоріально-пізнавальні, ситуативно-пізнавальні, оціночно-емоційні та спонукально-вольові. Композиційно-логічна завершеність тексту передбачає повне вичерпне розкриття наміру автора, втіленого в тексті, яке здійснюється шляхом поступового руху та розгортання його теми.

Інший аспект проблеми ефективності читання пов'язаний з градуванням рівнів розуміння тексту читцем, які мають розглядатися крізь призму рівнів складності текстів. Визначення рівнів розуміння тексту залежить від системи сприйняття і обробки отриманої інформації, що застосовується читцем: графофонемної, синтаксичної та семантичної. Перша система лежить в основі перцептивного компонента читання і забезпечує морфемно-фонемний рівень розуміння, дві останні системи – пов'язані із смисловим компонентом читання, при чому синтаксична система визначає розуміння на рівні поверхневих структур, а від семантичної системи залежить розуміння смислу прочитаного. Повнота і точність осмислення інформативного тексту значною мірою залежать від рівня сформованості лінгвосоціокультурної компетенції, що тісно пов'язано з проблемою відбору текстів для читання. До матеріалів для навчання соціокультурної компетенції висуваються певні загальні та спеціальні вимоги: автентичність, інформативність, врахування національної ментальності студентів, відповідність програми, культурна і країнознавча цінність навчальних матеріалів та загальновідомість включених до них реалій серед носіїв мови, що вивчається. Всі ці критерії підпадають під узагальнену вимогу навчально-методичної доцільності. Кількість і характер країнознавчого наповнення становить змістову цінність тексту. Для підвищення ефективності навчального тексту необхідно враховувати лінгвістичні та інтелектуальні можливості читця, раціонально співвідносити обсяг тексту і відсоткову кількість нової інформації, прогнозувати співвідношення раціонального, прагматичного, емоційного та проєктивного способів розкриття змісту. Важливою вимогою для відбору країнознавчих навчальних матеріалів вважається органічне поєднання принципу сучасності з принципом

актуального історизму. Не менш важливим є критерій типовості фактів, викладених в текстах.

Наведені вище три системи сприйняття і обробки інформації функціонально нерозривні, успішність розуміння тексту визначається ступенем володіння кожною з них. Підвищення такого ступеня відбувається шляхом збільшення інтелектуальної, прагматичної, емоційної інформації та евристичних знань, тобто інформаційного запасу. Саме лінгводидактична теорія інформаційного запасу має братися за основу визначення місця соціокультурного компонента англійської мови в системі навчання іноземної мови на технічних факультетах. Інформаційним запасом вважають обсяг інформації, що асоціюється комунікантами з деяким мовним знаком чи позначеним ним об'єктом дійсності. Кількість інформації, що асоціюється різними комунікантами не однакова і може розділятися на п'ять ступенів інформаційного запасу, при чому найвищий V ступінь наявний лише у носіїв мови.

Методичні дослідження довели, що формування соціокультурної компетенції з інформаційним запасом на рівні III – IV може включатися до загальної мети розвитку іншомовної комунікативної компетенції студентів технічних спеціальностей, оскільки саме III – IV ступені інформаційного запасу дають цілісну систему уявлень про національні традиції, звичаї та реалії країни виучуваної мови, соціальні норми мовленнєвої та немовленнєвої поведінки співбесідників [3].

Таким чином соціокультурний підхід до навчання іноземних мов на немовних факультетах являє собою культурознавчий підхід, до основних положень якого в методиці відносять такі [4, 63]:

- Необхідність побудови відповідної моделі навчання іноземних мов на підставі попереднього вивчення соціокультурного контексту опанування нерідними мовами у певній країні та у певному національному середовищі з урахуванням кроскультурного впливу інших цивілізацій та цивілізаційних пластів.
- Внесення суттєвих змін в соціокультурні функції викладача іноземних мов в умовах постійного розширення і поглиблення сфер міжкультурної комунікації в сучасному світі; реформування мовної бікультурної освіти шляхом її глобалізації та європеїзації, гуманізації, екологізації та культурознавчої соціологізації.
- Впровадження багатоаспектної соціокультурної освіти як обов'язкового компонента мовної підготовки студентів.

нтства для розширення кола людей, які спроможні виконувати функції суб'єктів діалога культур.

- Реалізація завдань соціокультурної освіти шляхом формування іншомовно-мовленнєвої соціокультурної компетенції з її відповідним градуванням на загальнокультурну, країнознавчу, лінгвокраїнознавчу і соціокультурну компетенцію, яка дозволить орієнтуватися в соціокультурних маркерах автентичного мовного середовища, прогнозувати можливі перешкоди в умовах міжкультурного спілкування і засоби їх подолання.
- Надання методичних пріоритетів у соціокультурній освіті засобами іноземної мови ієрархічній системі проблемних соціокультурних завдань: пізнавально-пошуковим і пізнавально-дослідницьким завданням, комунікативним і комунікативно-пізнавальним рольовим іграм, пізнавально-дослідницьким навчальним проектам, навчальним дискусіям тощо.
- Розробка різноманітних форматів реалізації соціокультурної освіти засобами іноземної мови на підставі попереднього дидактично орієнтованого соціологічного аналізу мовного середовища вивчення іноземної мови, соціокультурних особливостей мов і культур, діапазону суспільних функцій виучуваної мови, соціокультурних, комунікативних і професійних потреб студентів, рівня їхньої соціокультурної освіти, організаційно-дидактичних і методичних умов опанування іноземною мовою. Соціологія викладання і вивчення іноземної мови має розглядатися як органічний компонент загальнотеоретичного підґрунтя культурознавчо орієнтованої комунікативної методики викладання іноземних мов.

Процес навчання іноземних мов в немовному вищому навчальному закладі розглядається в сучасній методиці як керована динамічна система із зворотнім зв'язком. Забезпечення зворотного зв'язку, тобто отримання інформації про ність заданої дії та дії, яка виконується,

ється на постійній операційній основі, яка виступає у формі контролю. Одним з найефективніших засобів контролю в навчанні іноземних мов вважається лінгводидактичне тестування. Розширення культурологічного аспекту під час навчання іншомовного читання студентів немовних спеціальностей зумовило збагачення пасивного лексичного мінімуму за рахунок лексики країнознавчого характеру. Контроль такої лексики означає перевірку вмінь здійснювати операції-компоненти рецептивних лексичних навичок. Ці лексичні операції виступають одночасно об'єктами навчання та об'єктами тестового контролю.

Різноманітність функцій контролю зумовлює подвійну природу його функціонування, що знаходить своє втілення у двох основних видах – підсумковому і поточному контролі. Підсумковий тестовий контроль базових навичок і вмінь читання слід проводити за допомогою тестів навчальних досягнень інтегрального характеру, спрямованих на визначення загального рівня комунікативного вміння читання. Лексичні навички як компоненти мовленнєвого вміння читання контролюються під час проведення таких інтегральних тестів. Тести поточного контролю співпадають за часом з етапами формування лексичних навичок читання і мають дискретний характер. Практична реалізація тестового контролю лексики країнознавчого характеру передбачає застосування тестів-квізів та комплексів стандартизованих тестових завдань. Розробка таких комплексів тестових завдань являє собою продуктивний напрямок розвитку методичних досліджень. На нашу думку це сприятиме оптимізації втілення культурологічного аспекту в процес формування іншомовно-мовленнєвої комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання/ Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Програма з англійської мови для професійного спілкування. –К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.
3. *Топалова В.М.* Формування соціокультурної компетенції студентів технічного вузу (на матеріалі англійської мови). Автореферат дис.канд. пед наук за спеціальністю 13.00.02. – К., 1998. –17 с
4. *Сафонова В.В.* Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: ИСТОКИ, 1996. – 237 с.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2007 р.